

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

TÜRK KÜLTÜRÜ
ve
HACI BEKTAŞ VELÎ
Araştırma Dergisi
Research Quarterly

Güz
Autumn 2006/40

BEKTAŞILIK ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER VE ÇALÇAKIRLAR KÖYÜ ÖRNEĞİNDE BEKTAŞİ KÜLTÜRÜ

(Evaluations on Bektashism and Bektashi Culture in the
Example of Çalçakırlar Village)

Filiz KILIÇ
Coşkun KÖKEL*

*"Perişan erenler yolunu izler
Ser verir sırrını sinede gizler,
Her kimler ki su'al ederse, bizler:
Hünkâr Hacı Bektaş fukarasıyız"*

Perişan Baba

ÖZET

Bektaşilik, XIII. yüzyılda Hacı Bektaş Veli tarafından temel ilke ve söylemleri oluşturulmuş Balım Sultan tarafından kurumsallaştırılmış kültürel, sosyolojik, fikri ve tasavvufi bir sistemdir. Dayanaklarını, Türklerin millî kültürü ile "ehl-i beyt", "on iki imam", "nübüvvet" ve "velayet" gibi İslami, dini öğelerden alan Bektaşilik, prototip örnekleri Türkistan'da, Horasan'da Hoca Ahmet Yesevi gibi tarihî-karizmatik kişiliklerin çevresinde şekillenen "Horasan-Türk tasavvuf geleneği", "Türk Müslümanlığı" fikir evreninde zeminini bulur.

XIII. yüzyılda Anadolu'da güçlü ve etkin bir Türk iskanı yaşanır. Hacı Bektaş Veli ve çevresindeki eren grubu, bir taraftan düşünce ve söylemlerini Anadolu Türkmenlerine ulaştırmaya çalışırken bir taraftan da yaşanan "Anadolu'nun Türkleşme" sürecine birer "halk önderi" sıfatıyla aktif katkıda bulunur.

Bektaşilik tarih içerisinde Anadolu merkezli olarak Mısır, Balkanlar, Akdeniz gibi farklı coğrafyalara ulaşarak oralarda yüzyıllar boyunca Türk kültürünün temsili görevini üstlenir.

Bu çalışmada Bektaşilik kültürü ile ilgili temel değerlendirmelerin yanında Anadolu coğrafyasında Babagan Bektaşiliğin önemli yerleşim merkezlerinden Denizli, Çal ilçesi, Çalçakırlar köyündeki geleneğe ait unsurlar kritik edilmektedir. Çalçakırlar ile ilgili olarak gerçekleştirilen sosyo-antropolojik tespitler saha çalışmalarıyla toplanan verilere dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli, Çalçakırlar Köyü, Cem Ayini.

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi; Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Müdürü. fkilic@gazi.edu.tr

** Uzm., Gazi Üniversitesi, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi. ckokel@mynet.com

ABSTRACT

Bektashism is a cultural, sociological, mental and sufistic belief system which was organized by Hacı Bektash Veli in the XIII century. It was adored to the foundation system by Balim Sultan. Bektashism whose roots come from Turks' national culture Islamic works such as: "ehl-i beyt", "on iki imam", "nübüvvet" and "velayet" is linked to the belief systems as 'Horasan - Türk Tasavvuf Geleneği' and 'Türk Müslümanlığı'.

Anatolia was an active and strong Turkish settlement in the XIII century. Hacı Bektash Veli and his followers not only struggled to spread their thoughts and sayings to the Anatolia Turks but also played an active role in Anatolia's being Turkish settlement. They were the leaders of the public.

Bektashism symbolized Turkish culture mainly in Anatolia than in Egypt, Balkans, Akdeniz and in many other regions in history.

In this research besides the general evaluations about Bektashism culture, the aspects of traditions in Çalçakırlar village of Çal, Denizli are also examined. The socio-anthropologic evaluations on Çalçakırs lean on the information obtained by field researches.

Key Words: Alevism, Bektashism, Hacı Bektash Veli, Çalçakırlar Village, Religious Ceremony.

Türkler binlerce yıllık tarihe sahip bir millet olarak zengin bir millî kültür oluşturmuşlardır. Türk kültürü dinamik ve gelişkenlik gibi özellikleriyle evrensel kültüre de büyük katkılar sağlamış, uygarlık tarihinin ana parçalarından biri olarak varlık göstermiştir. Bozkurt Güvenç Türk kültür ve tarihinin kapsamını "kimlik" kavramı çerçevesinde değerlendirir:

"Öyle bir kültür tarihi ki, bundan dört-beş bin yıl önce Küçük Asya'da, iki-üç bin yıl önce Orta Asya'nın Altay ve Pamir yaylalarında başladı... Bizim kültür tarihimizin utanıp sıkılacak ya da saklanacak bir ayıbı olmadığı gibi; övünülecek, insanlığa örnek olacak başarıları da bulunmaktadır." (Güvenç, 1994: 49).

Farklı fikir ve inanç tecrübeleri yaşayan Türkler, VIII. yüzyıla beraber İslam dini ile tanışırlar. Türkistan'da, Horasan'da, "Türk Müslümanlığı" olarak da tanımlanan özel ve nitelikli bir yorum geliştirirler. Felsefi ve tasavvufi yönleri ağır basan bu gelenek, karizmatik-tarihi temsilcilerini de beraber oluşturur.

Hoca Ahmet Yesevi, XII. yüzyılda Horasan tasavvuf geleneğinin temel temsilciliğini yapar. Söylediği hikmetlerle Türk topluluklarının gönül dünyasına seslenir. Adı ve düşüncesi yüzyılları aşır günümüze ulaşarak büyük bir sevgi ve takdir kazanır.

XIII. yüzyıl, Moğol hareketi dolayısı ile Oğuz Türklerinin, Türkmenlerin kalabalık kitleler hâlinde Küçük Asya'ya, Anadolu'ya göç ettiği dönemdir (Sümer, 1999:177). Çeşitli Türkmen boylarına bağlı Oğuz aşiretleri, oymakları, obaları, Anadolu'nun farklı yörelerine dağılarak Küçük Asya'yı yurt edinmeye başlarlar. Konar-göçer bir sosyolojik karakter taşıyan Türkmen grupları, Anadolu topraklarının Türkleşme sürecinin temel ögeleri olurlar (Eröz, 1991:74). "Horasan Erenleri", "Urum Erleri" gibi unvanlar taşıyan "dede" ve "baba" olarak anılan Türkmen dervişleri de Anadolu'ya Türkmen kitlelerle beraber gelerek bu coğrafyada Türk iskanının yönlendiricisi olurlar (Sümer, 1999:178; Birge, 1991: 36).

Fikri-dini-tasavvufi-felsefi evrenlerinin temelini "*Türkistan Piri*" Hoca Ahmet Yesevi'nin geliştirdiği söylemin oluşturduğu Anadolu erenleri, Anadolu topraklarında Hacı Bektaş Veli merkezli olarak organize olurlar. Hacı Bektaş Veli, bu dervişlerin önderi olur ve tarihsel-karizmatik bir kişiliğe dönüşür (Birge, 1991: 36).

Hacı Bektaş Veli, zaman içerisinde Horasan tasavvuf geleneği üzerine geliştirdiği dini-fikri-felsefi derinliğe sahip söylemine ritüelik ve etiksel düzenlemeler getirerek güçlendirir. Konar-göçer Türkmen topluluklarını öğretisinin içine alır (Birge, 1991:58).

Hacı Bektaş Veli gösterdiği başarı ve kazandığı saygıyla, Türk kültürü ve "*ehl-i beyt*", "*on iki imam*", "*nübüvvet*" ve "*velayet*" gibi dinî ögeler üzerine temellenen Anadolu Aleviliğinin ve adıyla anılan Bektaşi geleneğinin "*serçeşmesi*", "*hünkârı*", "*pîri*" olur.

Hacı Bektaş Veli, yetiştirdiği halifelerini Anadolu'nun farklı yörelerine göndererek oralarda düşüncesinin yayılmasını sağlar (Birge, 1991:56). Birer sosyal-dinî lider olan Türkmen dede ve babaları; hem öğretinin temsilciliğini yapar hem de yörelerinde Türk yerleşiminin ve buna bağlı olarak da Türkleşmenin şevk edicisi olurlar. Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi'nde; Seyyid Cemal Sultan, Koluçak Hacım Sultan, Karadonlu Can Baba, Sarı Saltık ve Güvenç Abdal gibi Türkmen dervişlerinin bu misyona katkıları, ayrıntılı şekilde tasvir edilmektedir.

Türkmen dervişlerinin Anadolu-Türk topluluklarıyla bu denli yakın ve güçlü bağ kurmalarının gerisinde temel insani değerleri benimsemiş olmaları ve ilahi aşk ile kâmil insan ögelerini; söylemlerinin ana ilkesi yapmaları bulunur. Bektaşiliğin tanımı ve içeriği noktasında, geleneğin en önemli temsilcilerinden Bedri Noyan Dede baba'ya ait şu değerlendirmeler önemlidir: "*Bektaşiler,*

Kur'an-ı Kerim'in bütün emirlerine hakiki manalarıyla uyan kimselerdir. Cihad-ı ekber = en büyük savaş ile meşgûldürler; yani Nefislerine hâkim olmak, onu bilmek, masiva (sevgiliden gayri her şey) den el çekmek, kaza ve kadere inanmak ve uymak, bütün gönülleriyle Hz. Allah'ı, Hz. Muhammed'i ve Hz. Ali'yi ve ehl-i beyti sevmekte olan insanlardır. Bir zümre-i nazenindirler.

Herkes ve birbirlerine yardımcı vazife bilirler. Bu yardımcı da incitmeden, izzet-i nefisini kırmamağa çalışarak yaparlar. Hassas, ince düşünüşlü olduklarından; onlara "Zümre-i nazenin" denilmiştir.

"Baba"larının kemale ve hayra götürücü irşatları ile her türlü kötülüklerden uzak, erenlere bağlı bir mütevazı insan olarak gönüllerini temizler, nefislerini tezkiye ederler... Elbirliğiyle dergâhlarının ihtiyaçlarını kollayıp orada toplanarak istifadeli konuşmalarla ilim irfan sahibi olurlar. Güzel ve nükteli konuşmanın Bektaşiler için alem olması bu meclislerle kazanılan bir iyi vasıf olur.

Bu toplantılarda herkes sıra ile söz alarak konuşur. Kimse kimsenin sözünü kesmez. Herkes birbirine karşı son derece hürmetkâr ve terbiyelidir. Cemiyet hayatının en ileri seviyesindeki topluluklar için örnek olacak derecede bir muâşeret adabı vardır.

Bektaşiliğe hiç kimse zorla çağrılmaz. Hatta ikrar merasiminde mürşit, talibe hitaben: "Buraya bir kimsenin zoru ile mi, yoksa tamamen kendi arzunuzla mı geldiniz? Bizim yolumuz güçtür; demirden leblebi, ateşten gömlektir. Erenler gelme gelme, dönme dönme demişlerdir. Bu sebeple herhangi bir tazyik ile geldinizse, erenler size bir müddet daha düşünmek için müsade verelim." yollu sual sorar ve düşünmesine zaman bırakır. Talip kendi isteğiyle gelmiştir, bunu ifade eder. Bu suretle o ana kadar olan günahlarından, kötülüklerinden arı hâle getirilir ve kendisine ondan sonrası için yeni başladığı dinî inanış ve düşünüşün temiz ahlak, inanışına bağlılık, tevella, teberrâ, rıza ve teslimiyet tavsiyeleri yapılır.

Bektaşî, Allah-Muhammed-Ali ve ehl-i beyt sevgisinden başka muhabbetleri gönlünden çıkarır. Hülâsa Bektaşî olmak, ahlak-ı hamide ve âliye ile muttasıf olmak demektir...

Bektaşî dostu da sever düşmanı da sever. Hakk-Muhammed-Ali, ehl-i beyt ve on iki İmam sevgisi ile dopdoludur... Türk milletine dininde ve yaşayışında benliğini doyurmasını bilen Bektaşîliğin piri Türk oğlu Türk Hacı Bektaş Veli Hazretleri'nin ruhuna ve hatırasına gönüller dolusu şükran ve tazimler olsun."(Noyan, 1995: 10).

Bektaşiliğin Türk toplumu ile buluşması, onun Türk kültür ve tarihindeki yerini tanımlama noktasında sözü tekrar Bedri Noyan Dede Baba'nın tespitlerine bırakırsak:

"Bektaşilik, Türk'ün gerçeğe giden yolu olduğu gibi, Bektaşı dergâhları da Kur'an-ı Kerim'in gerçek anlamını yaşatan yerlerdir. Orada bütün nebiler, veliler ve erenlerin ruhları; Türk düşünüş, inanış ve karakteri içinde cümbüşte idiler. Demirci, kömürçü, tenekeci, öğretmen, doktor, mühendis, hukukçu gönüllerini bir etmiş; sosyal bir anlayış içinde, kardeşlik duygularıyla seviye farklarını yok etmiş, aynı kutsal çerağın ışığında idiler.

Bektaşilik, kökü Türk milletinde olan bir sevginin insanlık üzerine yayılışı; bütün insanlığın rahatlık, mutluluk ve iyiliğini isteyiştir."(Noyan,1995: 59).

Bektaşiliğin içselleştirilmesi ve tanımlanması bağlamında son dönem Bektaşı babalarından Turgut Koca, Bektaşı bilgi teorisi zemininde değerlendirmeler yapar:

"'Bektaşilik nedir?' sorusu, tarihler boyunca araştırmacıların cevabını aradığı 'staniç' bir tuzaktır. Kimi müsteşrikler, 'fenafillah' ve 'bekabillah' argümanlarına saplanmış; kimileri bu yapıyı tarihî ve sosyolojik yaklaşımlar içinde Osmanlı kültür dokusunda aramış; kimileri de Tiyen-şan dağlarından, Selçuklu aşiretlerine değin uzanan antropolojik arenada, analize etmeye çalışmışlardır. Velhasıl körlerin 'fil'i tarifi gibi her biri, tuttukları bölgenin epistemolojik verilerine dayanarak çözümlemelere ulaşmaya çalışmışlardır.

Fakir kulunuz; tarik-i nazenini ateşe uzaktan bakarak değil, Karadonlu Can Baba misali ateşe girerek izaha gayret edeceğim.

Arapça lügat karşılığı tarik, yol demektir. Muhiddin Arabi Hazretleri "Füsus-ül Hikem" adlı ünlü eserinde, tasavvuf yollarını "ilm-i ercil"(ayaklar ilmi) diyerek ifade eder. Ayaklar, bir anlamda bir yol üzerinde adım atarlar ki bu tanım ile Bektaşilik, sözlük anlamı gereği bir tasavvuf yoludur... Kadim tarikat tipleri üçe ayrılır: Tarik-i ebrar, tarik-i ihyar, tarik-i şettar.

Tarik-i Şettar, Arapça lügat manası,"değişik, türlü, çeşitli" anlamlarını ihtiva eder... Değişik, türlü, çeşitli anlamlarına geldiğini belirttiğim bu tarikat profili genel olarak; "aşk", "bade" ve "cemaal"e dayanarak Kur'an-ı azim-i şan'ın batını, enfüsi(esotorique) tevil ve tefsirini esas alır. İmdi, bu oryantasyona dayalı olan Bektaşı kültürü, çeşitli kadim ekollerden beslenmiş; Hünkâr Hacı Bektaş Veli, Kaygusuz Abdal ve Balım Sultan'dan sonra kurumlaşmıştır."(Koca,1999:306).

Kitlesel gücünü Anadolu Türkmen gruplarından alarak gelişen ve binlerce yıllık Türk kültürünü İslami öğelerle örtüştüren Bektaşiliğin karakteristik yapısının oluşmasına katkı yapan teofizik ve ezoterik unsurlarla ilgili olarak Turgut Koca şu bilgileri verir:

“Bektaşî metaforunu oluşturan teorik ve teknik argümanlar özetle şunlardır:

<i>Tasavvuftan</i>	<i>Vahdet-i Vücut</i>
<i>Melamilikten</i>	<i>Vahdet-i Mevcut</i>
<i>Noktavilikten</i>	<i>Eşyada Hüviyyet</i>
<i>İmamilikten</i>	<i>Tevella, Teberra ve İmamet</i>
<i>Hurufilikten</i>	<i>İnsan ve Evren</i>
<i>Batnilikten</i>	<i>Dünyada Cennet</i>
<i>Merdümilikten</i>	<i>Âdem’de Tanrı, Aşk ve Muhabbet</i>
<i>Selmanilikten</i>	<i>Emanet ve Niyyet</i>
<i>Kamberilikten</i>	<i>Keramet</i>
<i>Kalenderilikten</i>	<i>Tavkiyet ve Teslimiyet</i>
<i>Alevilikten</i>	<i>Ali ve Fütüvvet</i>
<i>Haydarilikten</i>	<i>Adalet</i>
<i>Ahilikten</i>	<i>Alp-Eren Gelenek ve Görenek”</i> (Koca, 1999:307).

Yaptığı bu tipolojik çözümler paralelinde Turgut Koca, Bektaşiliğin misyon ve vizyonunu: *“Bütün dinsel yollar, insanı dünyadan ahirete götürmeye çalışır. Bektaşî düşünce sistematiği ise ahiretten dünyaya pencere açar. İnsanoğlunu varsayılmış karanlık bir ahiretten, aydınlık bir dünyaya getirmeye çabalar. Korku, kuşku, tasa, gam, keder kalkar. Dinsel inanç motifleri yüce bir zevke dönüşür. Kutsal bir neşe psikolojisi hâlini alır. Eğitim modeli akıl-aşk- sohbet ve muhabbettir.”*(Koca, 1999: 117) şeklinde ifade eder.

Bektaşiliğin temel kavram ve ilkelerinin analiz edilmesinde, Bektaşilerin inanca dair uygulamalarının, gülbenlerinin birer materyal özelliği taşıdığı görülür. Bu bağlamda Bektaşî ayin-i cemlerinde *“yola girecek muhibin”*, meydana da-
ra durarak okuduğu ikrar tercümanı dikkat çekicidir:

*“Hamdülillâh kim men oldum bende-i hâs-ı Hudâ
Cân u dilden aşkile hem çâker-i âl-i abâ*

*Rah-ı zulmetten çıkıp doğru yola bastım kadem
Hâb-ı gafletten uyandım cân gözüm kıldım güşâ*

*Onki' Imâm bendesiyem ben gürûh-i nâcide
Yetmiş iki fırkadan oldum berî dahi cüdâ
Mezhebim Hak Câferî'dir iştibâhım yok benim
Pîr-i üstâdım Hacı Bektâş kutb-ı evliyâ
Hak deyüp bel bağladım ikrâr verüp erenlere
Mürşidim oldu Muhammed rehberimdir Mürtezâ"*

(Oytan, 1969:133)

Nefesler ve duvaz imamlar Bektaşilerin, öğretilerini anlatım tarzıdır. Bektaşiliğin epistemolojik açılımları nefesler ve duvaz imamlar aracılığı ile ifade edilir. XX. yüzyılın önemli Bektaşi şairlerinden Basri Baba'ya ait nefesi, bu açıdan değerlendirmek gerekir:

*"Kayıddan olduk âzâde
Biz nâzenin Bektâşiyiz
Hamd olsun, erdik murâda
Biz nâzenin Bektâşiyiz*

*Erkânımız erkân-ı hak
Esrârımız anlamaz halk
Biziz işte: Abd-i mutlak
Biz nâzenin Bektâşiyiz*

*Gördük biz Hak cemâlini
Cemâlinde kemâlini
Tâlibiz hem visâlini
Biz nâzenin Bektâşiyiz*

*Geçtik dünya ve ukbâdan
Mâzi müstakbel ferdâdan
Beyhûde kuru kavgadan
Biz nâzenin Bektâşiyiz*

*Yoktur bizde havf ü recâ
Gayri bir bâba ilticâ
Okuduk mürşidden hecâ
Biz nâzenin Bektâşiyiz*

! Vezin gereği "On lki" ifadesi "Onki" şeklinde okunmuştur.

Ayby gördük nefsimizde
Nefsimizi kıldık mürde
Sultân-ı rûh oldu zinde
Biz nâzenin Bektâşiyiz

Nasîbin alanlar erden
Geçerler cân ile serden
Dem urduk Kâlu belî'den
Biz nâzenin Bektâşiyiz

İçtik ol câm-ı vahdetten
Ders aldık nakş-i sûretten
Kurtulduk Basri usretten
Biz nâzenin Bektâşiyiz"

(Oytan, 1969:101).

Türkistan'da Hoca Ahmet Yesevi'den alınan tasavvuf geleneği; Anadolu'da, Hacı Bektaş Veli ve temasta olduğu eren kadroları ile Bektaşilik adı altında örgütlenir ve gelişir.

XIV. ve XV. yüzyıllara gelindiğinde öğretisi; Seyyid Ali Sultan (Kızıldeli), Abdal Musa Sultan, Kaygusuz Abdal gibi önemli temsilcilerini oluşturur. XVI. yüzyılda ise Balım Sultan, devraldığı geleneği temel ilkeleri paralelinde rituel, düşünsel ve pratiksel açıdan disiplinize eder.

XVI. yüzyılda Bektaşilik, Hacı Bektaş Veli'nin ardında Balım Sultan'la ikinci büyük önderini kazanır (Birge,1991:64).

Bektaşilik tarihinde Balım Sultan'ın yeri üzerine Turgut Koca şu tespitleri yapar: "Bektaşilik tarihinde Hacı Bektaş-ı Veli'den sonra, hemen Balım Sultan akla gelir. Bektaşiliğin ikinci kurucusudur. Bu nedenle "pir-i sani" adıyla anılır. Bugünkü Bektaşiliği düzenleyen büyük bir azizdir. Yol ve yönetime ait "Erkânname" veya "Kanun-ı Evliya" adlı tüzük içeriğinde bir ilmihal kitabı vardır. Bu tüzük, Bektaşiliğin eskimesini önlemiş ve yeni kuşaklara aktarılmasını kolaylaştırmıştır. Bektaşilikte bir dervişe icazet verildiği zaman, eline de bir erkânname verilir. Bu sebeple kutsal törenlerdeki faklılaşmanın önüne geçilmiş olur." (Koca,1990: 124).

Hacı Bektaş Veli'nin kuruculuğunu yaptığı Bektaşilik; tüm Anadolu topraklarında olduğu gibi, Batı Anadolu'da da erken dönemden itibaren temsil edilir. Batı Anadolu'da Bektaşî kültürünün oluşumunu da yörenin Türkleşme tarihi bağ-

lamında gözlemlemek mümkündür. Birçok tarihçi; Malazgirt Savaşı'nın devamında Anadolu'da başlayan Türk fetihlerinin Batı Anadolu'ya, Menderes Bölgesi'ne kadar ulaştığını ifade eder (Turan, 1993: 57). Batı Anadolu'da XIII. yüzyılda yaşanan Türk yerleşimine ilişkin Fuad Köprülü, demografik içerikli bilgiler verir: "*Abu al-Fida'nın, her hâlde Moğol istilasından evvelki devre ait olarak naklettiği bir rivayete göre; Antalya şimal-i garbisinde, Denizli dağlarında ve civarında, yani Menderes havalisinde 200.000 çadır halkı Türkmen yaşıyordu.*" (Köprülü, 1991: 41).

Verilen bilgiler Denizli'nin Batı Anadolu'da yaşanan Türk işkanını en yoğun yaşayan yörelerden biri olduğunu göstermektedir. Yüzyılları aşmış günümüze kadar ulaşan ve Türkmen boylarının adlarıyla anılan onlarca yerleşim biriminin bölgedeki varlığı, bu sosyolojik realitenin bir diğer göstergesidir (Kurgun,2006: 33).

Alevi-Bektaşî metinlerinde adı sıklıkla ve saygıyla anılan Sarı İsmail Sultan, hem Denizli yöresi Türk kültürü ve tarihi açısından hem de bölgenin Bektaşîlik geleneği bağlamında önemli bir isimdir. Denizli bölgesinde Bektaşî öğretisi, Hacı Bektaş Veli tarafından görevlendirilen Sarı İsmail Sultan tarafından geliştirilir.

Hacı Bektaş Veli Velayetnamesi'nde Sarı İsmail Sultan'ın Hacı Bektaş Veli ile bağlantısı, Denizli (Menteşe, Tavas) yöresine giderek gerçekleştirdiği faaliyetler geniş şekilde öykülenir: "*Hünkâr'ın hususi hizmeti, Saru İsmail Padişah'a aitti. Hünkâr, onu pek çok severdi. Halifelerden hiçbiri, onun mertebesine erişemedi. Hünkâr'ın ibrikdarı da oydu. Sulucakaraöyük'ten bir yere gitmek istese çok defa yanına onu alırdı.*

Bir gün, acaba Hünkâr bize nereyi yurt verecek, nerde dem-yom oynatacağımız fikrine daldı. Hünkâr'a malum oldu. İsmail'im dedi; ben göçtükten sonra sopanı at, nereye düşerse orası yurdun olsun; yeşil fermanı da yanında götür, sana lazım olur buyurdu. Hünkâr'dan sonra seccadeye geçen Habib Emirci'den izin aldı, dergâhtan çıkıp sopasını attı, can gözüyle gördü ki; Mentese ilinde, Tavaz'da bir kilisenin kubbelerini delip içeri düştü. O sırada meğer bir keşiş, kilisede İncil okurmuş. Sopa, kubbeyi delip içeri düşünce keşişin gözüne bir ejderha gibi göründü.

Derken Saru İsmail gide gide Tavaz'a, o kiliseye vardı. Keşişi Müslüman etti, kiliseyi yıktı, tekke hâline getirdi.

Bundan sonra Saru İsmail keşişe; ben dedi, burada karar edeceğim, seninle komşu olalım. Bu sözü söyleyip silkindi, bir sarıdoğan şekline girdi, uçup Tavaz'da bir yere kondu. Boynunda halkası, ayağında çingırağı da vardı. O sıralarda şehrin beyi Zpaun (?) isminde bir kâfirdi. Adamları o güzelim sarıdoğanı görüp gittiler, beye haber verdiler. Bey, amanın dedi, onu tutmak gerek. Ya Müslüman padişahından kaçıp gelmiştir, ya kâfir padişahından. İki adam gitsin; biri Müslümanların giydiği elbiseyi giysin, biri kâfirlerimizin. Müslüman padişahından kaçtıysa Müslümana tutulur, kâfir padişahından kaçtıysa kâfire tutulur dedi. Öyle yaptılar. O iki kişi, doğanın konduğu yere geldiler; fakat Saru İsmail, ondan önce adam şekline girmiş, konduğu taşın dibine oturmuştu. Onu görünce vardılar, elini öptüler, koşup beye geldiler, dediler ki: O doğan değilmiş, İsa Peygamber'miş. Bey, bunu duyunca pek sevindi, sanki aklını kaybetti. Hemen adamlarıyla kalktı, geldi. Gördü ki taşın dibinde sarışın, güzel bir er oturmada. Elini öptü, ayağına yüz sürdü. Saru İsmail, onları Müslümanlığa davet etti; kabul ettiler.

Saru İsmail, orda yerleşti. Birçok kişiler, gelip derviş oldular. Bir gün gezerken bir çiftçiye rastladı. İki öküzü vardı, çift sürmedeydi. Saru İsmail Padişah dedi. Saru İsmail, öküzün yanına geldi, nedir hâlin diye sordu. Öküz; kocaldım, gücüm kuvvetim kalmadı, beni boğazlamaya götürecekler, er hak aşkına kurtar beni, dedi. Saru İsmail, o öküzü sahibinden satın aldı, azat etti. Bu yüzden o ilde Saru İsmail'in adı, "Öküz söyleten" kaldı.

Saru İsmail'den birçok kerametler belirdi. Bir nice zaman orda dem-yom oynattı, sonucu göçtü; yeşil fermanla beraber gömdüler. Dem geçti, devran geçti, Hünkâr oğullarından biriyle Sivrihisar'ın gündeğusu tarafından Seyyid Ahmed oğulları arasında, icazet hususunda bir bahistir geçmeye başladı. Nihayet Hünkâr sözünü hatırlayıp Saru İsmail'in mezarına geldiler. Ey Saru İsmail Padişah dediler; sizde emanet olan yeşil ferman bize lazım, lütfet, ver. Hemen mezar yarıldı, yeşil ferman çıktı. Okuyup maksatlarına erdiler."(Gölpınarlı, 1995: 80).

Sarı İsmail Sultan, Anadolu Aleviliğinde de önemli tarihsel bir kişilik olarak kabul edilir. Sarı İsmail Sultan'a ait olduğuna inanılan türbe; Tavas ilçesi, Tekkeköy'de bulunmaktadır. Sarı İsmail Sultan'ın adıyla anılan bir başka makam türbesi ise; Kütahya'nın Tavşanlı ilçesinin Dedeler köyünde yer almaktadır. Dedeler köyünde, soylarını Sarı İsmail Sultan'a bağlayan ocaklı dede ailesi de yaşamaktadır. Bu ocaklı dedeler, Sarı İsmail Sultan Ocağı mensubu olduklarını belirtmektedirler. Dedeler köyü ocaklılarının Kütahya ve Bursa illerine bağlı yerleşim birimlerinde talipleri vardır. Bu ocaklı grup Sarı İsmail Sultan'ı, "Uzun Allah Kulu" olarak da adlandırmaktadır.

Anadolu Aleviliği üzerine yapılan saha çalışmalarıyla; Kayseri, Sivas yörelerinde de Sarı İsmail Sultan Ocağı ile kendilerini ilişkilendiren ocaklı dede ve talip gruplarının varlığı ortaya konulmuştur.

Tavas ilçesi, Tekkeköy'deki Sarı İsmail Sultan Türbesi, yüzyıllardan beri bir inanç-kültür merkezi olma özelliğini sürdürmektedir. Tekkeköy günümüzde de Bektaşî kültürünün dinamik hâlde devam ettiği bir yerleşim birimidir.

Denizli'de Alevi-Bektaşî geleneğinin önemli isimlerinden Kazak Abdal ve Teslim Abdal'ın da türbeleri bulunmaktadır. Kazak Abdal'ın türbesi, Karataş köyünde; Teslim Abdal'ın türbesi, Cankurtaran (eski adı Çukurköy) beldesindedir.

Her iki birimde de günümüzde, Alevi-Bektaşî kültürü yaşanmamaktadır. Bu yerleşimlerde 1950'li yıllardan itibaren hızlı bir kimlik değişimi yaşanmıştır.

Kazak Abdal ve Teslim Abdal'ın adı yüzyıllardan beri Alevi-Bektaşî çevrelerde takdirle anılmaktadır.

Kazak Abdal'ın;

“.....

*Kızıldeli Ocağı'nda uyanan
Baştan başa yeşillere boyanan
Varıp pirin eşğine dayanan
Mürsel Baba oğlu Sultan Balım'dır*

.....

*Kazak Abdal der rivayet eyledim
Üç yüz altmış er ziyaret eyledim
Bu da söz başı bir hikâyet eyledim
Mürsel Baba oğlu Sultan Balım'dır”*

(Özmen, 1998: 46).

Teslim Abdal'ın;

*“İkilikten geçip bir dine karış,
Talip bir tarik bir pir bize yeter,
Gel beratın dost eyle bize hizmet,
Sevda birkaç olmaz serde bir yeter*

*Benim diyen kişi özün yitirir
Mümin olan her noksanın bitirir
Gönül tahtı birdir, sultan oturur
Sultan iki olmaz şarda bir yeter*

*On iki pir gördüm döner çarkı bir
Gözetirim tarıkı bir şarkı bir
Erenlerin biri kırktır kırkı bir
Gerçekte imanla ikrar bir yeter*

*Gerçek erenlerin işi sır gerek
Bu sırrı örtmeğe gerçek er gerek
Allah birdir sevgi dahi bir gerek
Can bir sübhan bir yar da bir gerek*

*Dinle imdi Teslim Abdal firağın
Hu deyince yakın eyler ırağın
İmam Cafer ulaş yandır çırağın
Ulaş bir menzile gayrı dur yeter.”*

(Özmen, 1998: 112)

şeklindeki dörtlükleri yüzyıllarca; cem ayinlerinde, muhabbetlerde sıklıkla okunmuş olup Alevi- Bektaşî şiir sanatının da en yetkin örnekleri arasında yer almaktadır.

Günümüzde Denizli yöresinde Güzelköy, Dereçiftlik, Yeniköy ve Buldan gibi belli yerleşim birimlerinde Alevi kültürü devam etmektedir. Denizli’de yerleşik “Tahtacı” ve “Evcî Türkmenleri”nin yöre Alevi geleneğinin iki önemli temsilcisi oldukları, gerçekleştirilen sosyo-antropolojik çalışmalarla tespit edilmiştir.

Denizli ilinde Bektaşî kültürü; Tavas ilçesine bağlı Tekkeköy’de, Çal ilçesine bağlı Çalçakırlar köyünde varlığını korumaktadır. Denizli iline bağlı bu iki Bektaşî köyü; Burdur’un Yeşilova ilçesine bağlı Niyazlar köyü ile beraber İç Ege yöresinde Bektaşîliğin en önemli üç merkezidir. Her üç yerleşim birimi de Bektaşî ortak kimliğinin getirdiği özelliklerden dolayı sosyal ve kültürel açıdan temas içindedirler. Tarihte Denizli’de; Kayserili Ali Baba Tekkesi, Edirneli Kâzım Baba Dergâhı, Hacı Şen Dergâhı, Sarayköy-Kabağaç Tekkesi, Kepenekli Baba Dergâhı, Sarıkazak Abdal ve Dedeği Sultan Dergâhı, Sarı İsmail Sultan Tekkesi, Teslim Sultan Abdal Dergâhı gibi Bektaşî inanç-kültür merkezlerinin faaliyet gösterdiği bilinmektedir (Noyan; 2002: 79).

Çal ilçesi, Çalçakırlar köyü, Denizli ve İç Ege yöreleri Bektaşî kültürünün ana merkezi olmasının yanında, Anadolu Bektaşîliğinin tüm orijinal ve otantik unsurlarının yaşadığı sayılı yerleşim birimlerinden biridir. Çalçakırlar köyü, bağlı olduğu ilçenin tek Alevi-Bektaşî köyüdür. Köyde yapılan sosyolojik alan çalışmalarında köylüler inanç kimliklerini, “Bektaşî” olarak açıklamışlardır. Çalça-

kırlılar Bektaşî kimliklerinin yanında, kendilerinin “*Oğuz Türk’ü*” olduklarını belirtmişler; çevrelerinde, köyün kurucusu Çakır Bey’in adından dolayı “*Çakır Yörük’ü*” olarak da tanındıklarını iletmışlerdir.

Günümüzde, yaklaşık 100 hanede 400 kişinin yaşadığı Çalçakırlar’da dinamik bir Bektaşî kültürü sürdürülmektedir. Köyde cem ayınlarının yapıldığı, dinsel uygulamaların gerçekleştirildiği bir cemevi (meydanevi) bulunmaktadır. Cemevi 1987 yılında faaliyete geçmiş olup post, çerağ, taht-ı Muhammed, küre, niyaz taşı gibi geleneksel Bektaşî simgelemleri meydanevinde yer almaktadır. Çalçakırlar köyünde Bektaşîliğin iç yapılanışı ile bağlantılı *dedebaba*, *halifebaba*, *baba*, *derviş*, *muhib* şeklindeki yetki paylaşım piramidi; orijinal hâliyle işlenmektedir.

Köyde Bektaşîliğin, *kutbu* sayılan dedebabaya bağlı bir halifebaba, iki baba, dört derviş ve muhibler yaşamaktadır.

Çalçakırlar köyünde yerleşik Bektaşî babaları, geçmişte komşu ilçe Bekilli’de de güçlü ve etkin bir Bektaşî geleneğinin yaşandığını aktarmışlardır. XX. yüzyılın başında yaşamış Bekillili Mücerred Mustafa Naci Baba, Çalçakırlar köyünde Bektaşîliğin gelişmesinde büyük gayretler göstermiştir. Köylülerin günümüzde de Mustafa Naci Baba’ya büyük saygı ve hürmetleri vardır. Köyün cemevinde aslı olan geçmiş dönemin önemli Bektaşîlerine ait fotoğraflar arasında, Mustafa Naci Baba’ya ait bir fotoğraf bulunmaktadır. Denizli yöresi yerel kültürün nitelik ve nicelik açısından en seçkin öğelerinden birisi olan Çalçakırlar örnekleme, Bektaşî öğretisi ile Türk kültürünün iç içe geçtiği yapıların çeşitkenlik gösterdiği bir sosyolojik galeri özelliği taşır.

Bektaşîliğin temel kurum ve argümanları olan muharrem ayı gelenekleri, nevrüz kültürü, hıdrellez kutlamaları; Çalçakırlar Bektaşîlerinin sosyal, kültürel ve inançsal dünyalarında büyük önem verdikleri pratiklerdir.

Özellikle hıdrellez kutlamaları Çalçakırlar köyünde; kalabalık kitleler hâlinde, çevre halkından büyük katılımlarla gerçekleştirilmektedir. Hıdrellez şenlikleri geleneksel olarak *Dümülcü Sultan* adlı türbenin çevresinde gerçekleştirilmektedir. Hıdrellez günü türbede toplanılarak kurbanlar kesilmekte, lokmalar hazırlanmakta ve dualar edilmektedir. Ertesi gün ise köydeki bir diğer kutsal mekân olan *Gaip Erenler’de*, benzer hıdrellez etkinlikleri yapılmaktadır.

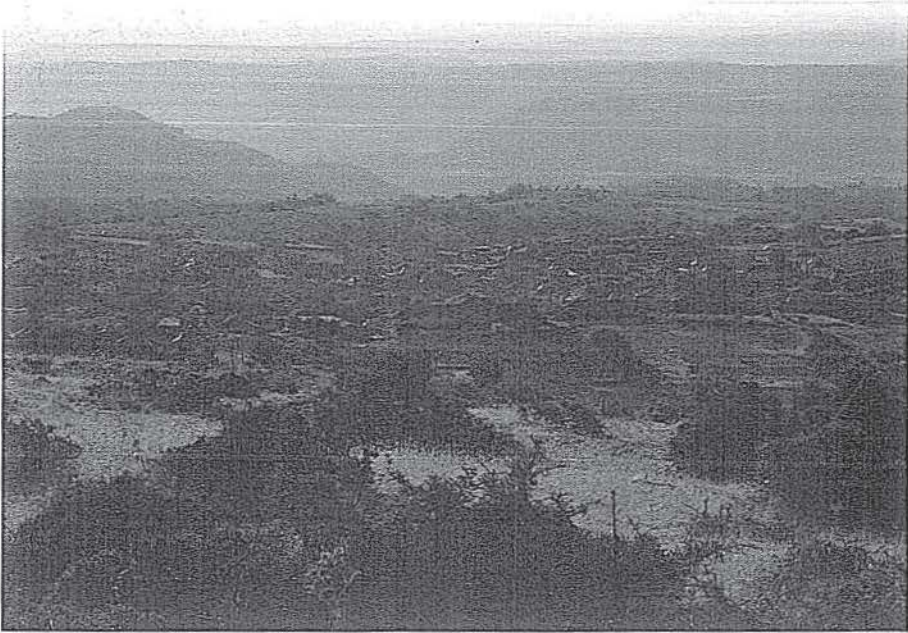
Çalçakırlar köyünde Anadolu Alevi-Bektaşî kültürünün yaygın geleneklerinden türbe kutsama ve buna bağlı oluşan adak geleneği, adak kurbanı ritüeli canlılığını korumaktadır. Çalçakırlar’da *Dümülcü Sultan*, *Gaip Erenler*, *İmze Dede* ve *Çat Dede* adlı dört türbe bulunmaktadır.

Dört mekân da köylülerce kutsal kabul edilerek sık sık ziyaret edilmektedir. *Dümülcü Sultan Türbesi* ile ilgili sözlü anlatı ve menkıbeler, köy halkının hafızasında kuşaktan kuşağa tüm canlılığı ile aktararak günümüze ulaşmıştır. *Dümülcü Sultan Türbesi* özellikle askere giden gençler tarafından ziyaret edilen ve adak adanılan bir mekândır. Askerlik hizmetini tamamlayarak köye dönen gençler, türbede kurban keserek adaklarını yerine getirmektedir.

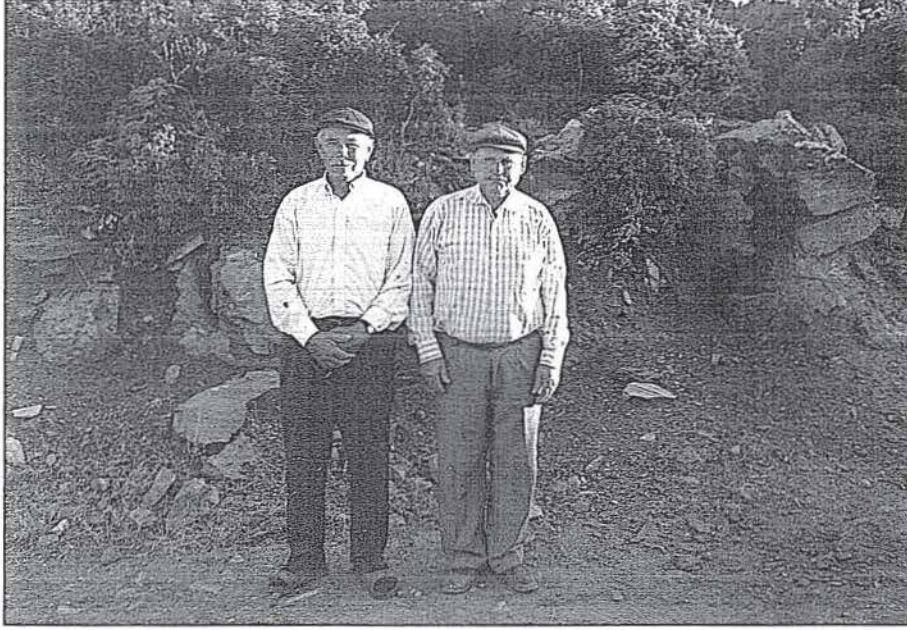
Denizli yöresi Türk kültür tarihi ile ilgili yapılacak çalışmalarda, bölgenin Alevi-Bektaşî kültürü öncelikli olarak önem taşımaktadır. Bektaşîlik araştırmalarında sosyoloji, antropoloji, etnoloji, Türk halk edebiyatı, müzik ve benzeri bilim disiplinlerinin ortak mesailer; olgunun geniş bir çerçevede değerlendirilmesi imkânını sağlayacaktır. Bektaşî geleneğinin yaşatıldığı yerleşim birimlerinde sosyo-kültürel profilin net bir şekilde tanımlanmasında, özellikle alan çalışmalarının önceliği bulunmaktadır. Alan çalışmalarıyla toplanan veriler, Alevi-Bektaşî sosyolojisinde yeni ilim açılımların oluşmasını sağlayacaktır. Bu akademik araştırmalar; Alevilik-Bektaşîlik realitelerinin, temel kavram ve kurumlarının; Türk kültür tarihi ve İslam uygarlığı ile olan analogilerinin kurulmasını kolaylaştıracaktır.

Çalçakırlar Köyünde Yusuf Yıldız Halifebaba ve Turabi Şahin Baba ile Mülakat Yaparken

Çalçakırlar Köyünün Genel Görüntüsü

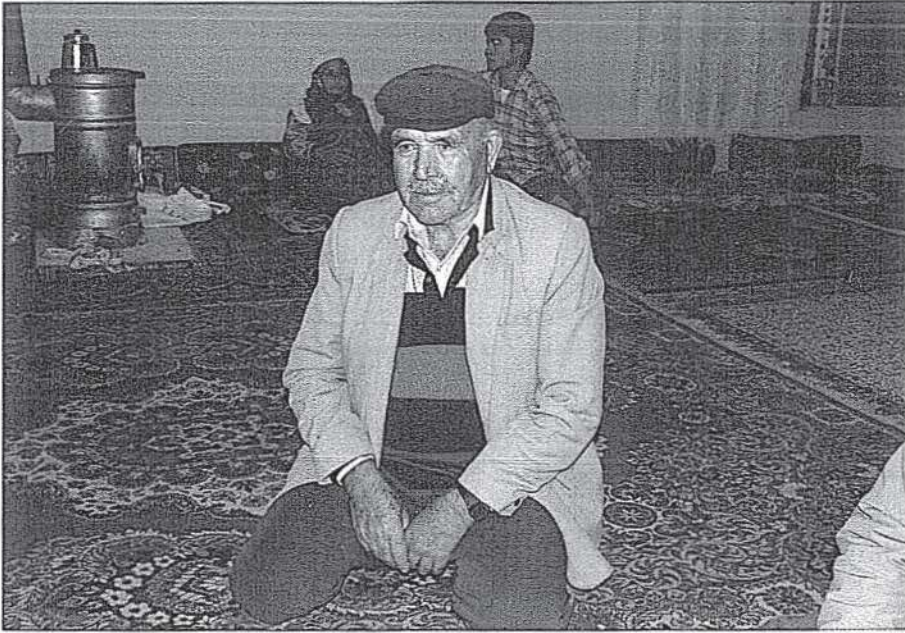
Çalçakırlar Köyünden Yusuf Yıldız Halifebaba ve Turabi Şahin Baba

Çalçakırlar Köyünde Dümülcü Sultan Türbesi

Çalçakırlar Köyünden Yusuf Yıldız Halifebaba ve Mustafa Yıldız Baba

Çalçakırlar Köyünden Aşık Süleyman Köktaş

KAYNAKLAR

a) YAZILI KAYNAKLAR

- BİRGE, John Kingsley.(1991). Bektaşilik Tarihi. İstanbul.
ERÖZ, Mehmet.(1991). Yörükler. İstanbul.
GÖLPINARLI, Abdülbaki. (1995). Vilâyet-nâme. İstanbul.
GÜVENÇ, Bozkurt. (1994). Türk Kimliği. Ankara.
KOCA, Şevki .(1999). Mürg-i Dil. İstanbul.
KOCA, Şevki .(1999). Es-Seyyid Halife Koca Turgut Baba Divanı. İstanbul.
KOCA, Turgut. (1990). Bektaşî Alevî Şairleri ve Nefesleri. İstanbul.
KÖPRÜLÜ, Fuad .(1991). Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu. Ankara.
KURGUN, Levent .(2006). "Denizli İlinde Boy Adlarından Kaynaklanan Orun Adları". Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. Sayı: 39. Ankara.
NOYAN, Bedri .(2002). Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik. C. 5. Ankara.
NOYAN, Bedri .(1995). Bektaşilik Alevilik Nedir? Ankara.
OYTAN, M. Tefik. (1969).Bektaşiliğin İyüzü. İstanbul.
ÖZMEN, İsmail .(1998). Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi. C. 4. Ankara.
SÜMER, Faruk .(1999). Oğuzlar (Türkmenler). İstanbul.
TURAN, Osman. (1993). Selçuklular ve İslamiyet. İstanbul.

b) SÖZLÜ KAYNAKLAR

- KÖKTAŞ, Süleyman. Aşık. Çalçakırlar Köyü. Doğum Tarihi: 1930
ŞAHİN, Turabi . Bektaşî Babası. Çalçakırlar Köyü. Doğum Tarihi: 1935
YILDIZ, Mustafa. Bektaşî Babası. Çalçakırlar Köyü. Doğum Tarihi: 1939
YILDIZ, Yusuf. Bektaşî Halifebabası. Çalçakırlar Köyü. Doğum Tarihi: 1934